

УДК 821.133.1.09«16»:9(477)

ПОЗИЦІЇ Г. БОПЛАНА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

Ляшов Н.М.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто позиції українських учених, письменників, істориків щодо твору Г. Боплана «Опис України», виявлено їх своєрідність та індивідуальність. Особливу увагу приділено впливу змісту твору на подальші теоретичні та художні праці українських письменників.

Ключові слова: Боплан, дослідження, українська історія, «Опис України».

Постановка проблеми. Українське письменство збагатило досягнення української літератури тим, що залучало культ минувшини. «Хто не знає свого минулого – не вартий майбутнього», – ці слова класика української літератури М. Рильського [10, с. 553] постійно доводять власне українська історія. «Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців», – саме на цьому акцентував свого часу О. Довженко у своєму щоденнику [6, с. 151]. Історичне минуле є засобом самоідентифікації й розбудови історичних пластів як інструменту її інтегрування до європейського та загального історіографічного процесу. Дослідження та вивчення іноземних праць і джерел з історії і культури минулого нашої Держави є значущим для розвитку сучасної історичної науки України. Українську минувшину репрезентує, зокрема, твір Боплана. Французький військовий інженер і архітектор, історик і географ Гійом Левассер де Боплан (Guilhelmum le Vafseur de Beauplan) цікавить науковців як представник, що демонструє тісні українсько-європейські політичні, військові, культурні зв'язки середини та другої половини XVII століття. На підставі спостережень, а він жив на Україні шістнадцять років, надає географічну, економічну інформацію, змальовує побут селянства та докладно описує деякі райони української території. Його значний потенціал як науковця постає не лише в дотичних йому галузях фортифікації, картографії та математики, але й у такій далекій здавалося б царені, як письменство.

Аналіз останніх досліджень. Твір Боплана «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн» (Description d'Ukraine, qui sont plusieurs provinces du Royaume de Pologne. Contenus depuis les confins de la Moscovie, insques aux limites de la Transilvanie. Ensemble leurs moeurs, fazons de viures, et de faire la Guerre) був і лишається предметом постійного вивчення всіх небайдужих до долі України. Він уперше відкрив Україну для західного читача, що викликало велику зацікавленість в Європі. «Опис України» спочатку був запланований Бопланом як своєрідний пояснювальний текст до своїх численних карт, проте з часом перетворився на докладний твір, що несе на собі яскравий відбиток особистих вражень та спогадів автора. Ця робота довгий час уважалася єдиним у Європі науковим дослідженням з україністики. Її було перекладено багатьма мовами, але українською частково надруковано в журналі «Жовтень» № 4, лише у 1981 році, а в повному обсязі праця Бо-

плана вийшла друком українською і французькою мовами у 1990 році, у перекладі Я. Кравця і З. Борисюк [3, с. 27].

Інтерес до діяльності та творчості Боплана зберігає актуальність і дотепер, хоча відтоді минуло більше ніж чотири століття, а від його зацікавленістю Україною, її мешканцями, українським козацтвом, територією – більше 350 років. Його творчість досліджують і докладно аналізують польські, російські, канадські, українські фахівці. Аналіз наукової та історичної літератури засвідчив, що твір «Опис України» став постійним об'єктом й історіографічним джерелом історикам, етнографам, математикам, картографам, ученим-дослідникам (Г.-Ф. Міллер, А.-Х. Лерберг, Ф. Устрялов, І.-Х. Енгель, Ю. Немцевич, Д. Бантиш-Каменський, І. Срезневський, А. Скальковський, П. Кеппен, Ф. Брун та ін.). Також на нього покликалися під час написання історії козацтва М. Маркевич, М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, Д. Яворницький, М. Грушевський, І. Крип'якевич та ін. Для багатьох «Опис України» був джерелом, яке вони вивчали, цитували, аналізували та піддавали критиці. Осмислення та подальше осягнення зазначеного напрямку відбито в сучасних поглядах українських науковців П. Брицького, П. Бочана, Т. Ковальчук, П. Кононенка, С. Луняк, В. Щербак та багатьох інших.

Мета статті. З'ясувати позиції українських учених, істориків, письменників щодо значення праці Боплана «Опис України» в історично-літературному осмисленні як своєрідної категорії.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до чималої кількості напрацювань з означеної проблематики, а їх більше трьохсот, виділимо окремі цікаві висновки українських митців щодо праці французького мандрівника. Історія минувшини України була предметом науково-історичних праць М. Костомарова. Результатом глибоких історичних дослідів, крім багатьох інших робіт, став його багатотомник «Історичних монографій». Найціннішим із яких, на нашу думку, була праця про Богдана Хмельницького. У ній митець і згадує «Опис України» Боплана. Аналізуючи твір французького дослідника, М. Костомаров стверджував, що ця праця належить до категорії тих джерел, які «хоча й дуже важливі, але потребують особливої строгої та обережної критики» [9, с. 202-203].

Щодо критики, то і М. Грушевський зазначав, що: «Оповідання Бопляна не знаходить собі потвердження в інших джерелах і само по собі містить багато неймовірного і суперечливого» [4, с. 222]. Аналізуючи твір (у перекладі), знахо-

димо діаметрально протилежні оцінки козацтва, народу й деяких подій: по-перше, з одного боку Боплан зазначає, що «вони кмітливі і проникливі, дотепні і надзвичайно щедрі, не побиваються за великим багатством, дуже люблять свободу, без якої не уявляють собі життя» [2, с. 156], по-друге, «ці люди недовірливі, зрадливі, підступні, звирятися їм можна лише з великою обережністю» [2, с. 156]. Також трапляється неправдива інформація щодо боєздатності козацького війська: «...мені доводилось бачити, як двісті польських вершників примусили утратити дві тисячі їхніх кращих вояків» [2, с. 158]. Але потім автор продовжує, що «під прикриттям табору сотня цих же козаків не злякається тисячі поляків чи навіть тисячі татар. Якби верхи вони були такими ж майстерними, як у пішому строю, то, гадаю, могли б вважатись непереможними» [2, с. 158]. Розповідаючи про стан селянства, автор фіксує сильні утиски від польської шляхти й наявність повинностей селян від панів. Зокрема, спочатку свідчить, що «тутешні селяни заслуговують на співчуття. Вони мусять працювати власноручно і зі своїми кіньми три дні на тиждень на користь свого пана, а також сплачувати йому залежно від наділу, яким користуються, певну кількість зерна, багато каплунів, курей, гусей, курчат..., пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, а й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе наче в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі). Тому, як трапляється, що ці бідні селяни потрапляють у повну залежність до злих панів, то опиняються у ще жалюгіднішому стані, ніж каторжани на галерах» [2, с. 275]. А далі автор зазначає протилежне щодо матеріального стану селян, а саме: «у цьому краї усі селяни однаково заможні, і немає великої різниці у їхніх статках» [2, с. 279]. В етнографічній частині теж інколи трапляються описи одиничних випадків, але представлених автором як народні звичаї: «На Україні, власне наперекір усім народам, не хлопці сватають дівчат, а дівчата пропонують їм свою руку і рідко не досягають своєї мети» [2, с. 269]. Можна припустити, що цих похибок автор допускався бо бажав сподобатися польському королю, або це спричинене неоднозначним ставленням козаків до Боплана як до будівельника польських фортець. А можливо й те, що його праця є подорожніми замітками, а не науково-дослідною розвідкою, то й припускалися деякі розбіжності. Але не зважаючи на такі огріхи, ця праця тривалий час була базовою для сучасників Боплана.

Звертався до «Опису України» і М. Драгоманов – етнограф та видатний суспільний діяч, людина європейської освіти й широких демократичних поглядів, який свого часу, брав активну участь у роботі південно-західного відділу Географічного товариства, автор наукових праць з історії, літератури, фольклору. Своїми дослідженнями минувшини, думками, ідеями він спричинив злам у поглядах та у світогляді українського суспільства. Його захоплював широкий спектр проблем всесвітньої та української історії. В цьому сенсі, разом з іншими працями, він вивчав та аналізував «Опис України», а в подальшому рекомендував його західним читачам як твір «дотепного француза», що намалював

живу картину України середини ХУІІ ст. У своїх подальших пошуках та логіці акцентів «Про українських козаків, татар і турків» митець теж використав бопланівську працю.

Як відомо, позиції М. Костомарова та М. Драгоманова вплинули на світогляд М. Грушевського. Створюючи свого часу фундаментальну «Історію України-Руси», яку вважають найґрунтовнішою історіографічною працею про український народ, що увійшла до скарбниці світової історіографії й була створена на великому документальному матеріалі архівів України, Росії, Польщі, Швеції, Туреччини, М. Грушевський не міг не покликатися на Боплана. Ця праця стала так званим історичним посвідченням, паспортом українського народу. У VIII-му томі «Історії України-Руси» митець умістив п'ять сторінок тексту з «Опису України» про морські походи козаків і спосіб обрання гетьмана. Докладно викладаючи звичаї і побут козаків, український історик використовував фрагменти з «Опису України», самостійно його переклав та додав свої коментарі. За висновком М. Грушевського: «...мемуари Боплана «Description d'Ukraine», хоч й не багато висвітлюють самі події, але малюють загальну обстановку українського життя саме свого часу» [4, с. 223]. Також, до бопланівського твору М. Грушевський звертався ще неодноразово, і не лише в суто історичних працях. Відомості з «Опису України» про Київ, зокрема, про Поділ, він використовував у творі «Історія української літератури».

До західноєвропейського джерела не один раз звертався й видатний український історик В. Антонович. Тодішній професор Київського університету, допомагав своїм учням заглиблюватися у бопланівську тематику. Він сам перекладав деякі фрагменти «Опису України» та зазначав, що «головне достоїнство записок Боплана полягає у тому, що він, як іноземець, не був особисто зацікавлений в козацько-шляхетській війні, яка відбувалася на його очах, і тому передає її мотиви суто об'єктивно, без упередженої думки возвеличити, або принизити ту чи іншу сторону» [5, с. 22]. Покликання на твір Боплана трапляється й у праці «Польсько-російські співвідносини ХVІІ ст. в сучасній польській призмі», написаній з приводу історичного роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», в якій автор на сторінках усього твору надає негативну оцінку українським козакам, зокрема стверджуючи, що вони позбавлені всякого інстинкту суспільних переконань, прагнуть до «дикої свободи» та руйнують плоди вікової праці шляхти. Але В. Антонович, посилавшись на щоденникові записи Боплана, спростовує звинувачення польського автора, зазначаючи, що подібних подробиць немає у Боплана, тож вони є особистими фантазіями самого Г. Сенкевича [1].

Серед дослідників західноєвропейських джерел з історії України особливе місце посідає В. Січинський. Професор Українського університету в Празі, мистецтвознавець та історик, він в останньому англійському виданні «Чужинці про Україну» так сказав про Боплана: «Він був першим вченим післяренесансної Європи, що глянув на Україну як на самостійну географічну та політичну цілість, що мала свій індивідуальний природний, економічний і культурний характер. Його прекрасний «Опис України» можна назвати пер-

шою українською географією. Його карти стали моделлю для західноєвропейської картографії до початку XVIII ст. Врешті, саме Боплан познайомив західний світ з українською визвольною боротьбою XVII ст. та з іменем України» [11, с. 61]. І далі зазначив, що: «В «Описі України» скупчені цінні відомості з географії, історії та етнографії українського народу. «Опис» трактує Україну як цілком самостійну географічну і політичну одиницю, що має свої своєрідні природні, господарські і культурні особливості» [11, с. 31].

До бопланівців можна зарахувати і В. Кордта, свого часу завідувача відділу Всенародної бібліотеки України, який захоплювався «Описом України» французького митця і присвятив вивченню його доробку більше трьох десятиліть. У своїх коментарях він неодноразово зазначає: «...кожна сторінка його знаменитої книги доводить те, що він був чудовим спостерігачем, жваво цікавився усім, що його оточувало. Своєю книгою він поставив собі міцний пам'ятник» [5, с. 28].

Сам Боплан був учасником тих подій, про які він повідомляє та які описує: боротьба запорозьких козаків проти османів, татар, конфлікти й війни з елітою Речі Посполитої тощо. Тому його жива розповідь привертала та й до сьогодні привертає увагу зарубіжних дослідників. Він описує, а не судить. І цим самим надає урок своїм читачам – урок поваги до невідомого народу, з яким звела його доля і який живе на іншій території. Заслугою Боплана стало те, що він дозволив вписати історію українського народу в загальний потік розвитку тогочасного європейського суспільства. Цим самим сформував уявлення про витоки та коріння, хоча й таких далеких подій, свідком та учасником яких стаємо ми тепер. Аналітичний огляд історіографії Бопланової спадщини узагальнено Я. Дашкевичем як в російській, так і в українській історіографії. В огляді він визначив шість основних напрямів, які аналізують дослідники, а саме: життя і діяльність Боплана; «Опис України» та його нові перекази як джерело для історії України та Польщі загалом; картографічна спадщина Боплана; карти Боплана як джерело для регіональної історії; Боплан як представник французької фортифікаційної школи; Боплан в історіографії та бібліографії [5, с. 49].

Діяльність Боплана дає змогу нам звернути увагу на нього і як на інженера. Як інженер-фортифікатор він залишив багато споруд на українській землі. Його інженерно-будівельна діяльність нараховує близько п'ятдесяти слобід-укріплень, з яких потім за короткий час утворилося понад 1000 сіл. Цей факт свідчить про тісні стосунки з козаками й селянами. Він зробив значний внесок саме в будівництво замків та фортець. Ним були споруджені фортеці в Барі (1631-1633), в Бродях (1632-1633), а у 1635 році він побудував фортецю Кодак. Ім'я «Кодак» в перекладі з тюрської означає «поселення на горі». Слідкувати за будівництвом було призначено коронного гетьмана С. Конецьпольського. Сам автор, розповідаючи про Кодак, так описує ці події: «Фортецю Кодак я почав будувати в липні 1635 року, але в серпні цього ж року І. Сулима, гетьман нерестрових козаків, захватив її. Та волюди вони нею недовго. Інші козаки, під коман-

дуванням С. Конецьпольського звільнили Кодак, а гетьмана Сулиму було взято в полон, перевезено до Варшави та страчено» [2, с. 179/181]. Після цих подій Боплан почав відбудовувати фортецю, бо, за словами М. Грушевського «кодацькі руїни лежали, як живий докір і оскорбляли достоїнство Речі Посполитої» [4, с. 227]. По оновленню фортеця сприяла виконанню головної задачі польських гетьманів – закрити дорогу на Запоріжжя, щоб повністю підкорити собі козаків.

У М. Драгоманова, який досліджував та аналізував історичні документи, трапляється такий опис Кодака: «Кодакъ, который есть сделанъ на рубежу отъ Крыму, въ которомъ панъ гетманъ всегда по 400 человекъ тамъ имеетъ и кормъ всякія имъ даетъ, чтобъ и ныне его царское величество какъ кормами, такъ и порохомъ къ наряду изволилъ построить; также и на техъ которые за порогами Коша берегутъ; чтобъ его царское величество милость свою изволилъ показать, понеже нельзя его самого безъ людей оставити» [7, с. 138].

Фортеця Кодак, споруджена Бопланом, привертала особливу увагу її описували багато письменників і в українській художній літературі різних часів. Зокрема П. Загребельний згадує цей об'єкт на сторінках роману «Я, Богдан», філософські описуючи життя Богдана Хмельницького. Акцентування талановитості, досвідченості, розуму Хмельницького підкреслено таким епізодом у його розмові з С. Конецьпольським про фортецю Кодак, яка мала форму шестикутної зірки: «...коронний гетьман поспитав мене: «То як пасує до сеї землі Кодак, пане писарю?» Я відповів йому латиною: «Manu fecit, manu destruo», тобто: зроблене рукою, рукою ж і зруйноване може бути» [8, с. 21].

На сьогодні «Опис України» є важливим історичним джерелом інформації про життя українців середини XVII століття, й не лише як «країни козаків». Цей твір визначається пізнавальною та естетичною своєрідністю. Як зазначає І. Сюдюков, Боплана з захопленням читав Гоголь, і цей твір став одним з творчих поштовхів до написання «Тараса Бульби». Крім того, книга де Боплана ознайомила європейців – не лише французів – з Україною, адже для багатьох з них вона була тоді справжньою «Terra Incognita» [12]. Тож, творіння французького письменника гідне того, щоб його читали, досліджували й знаходили все нові цікавинки.

Висновки і пропозиції. Отже, кожний з істориків та сучасних науковців представив індивідуальне розуміння бопланівського «Опису України», яке при уважному осмисленні є цінним для нас. Кожен митець у французькому творі виокремив багато цінних відомостей, які збагачують зміст історії українського народу і є її складником. Французький автор залишив для нащадків України досить докладний і багатий історичний матеріал про українських козаків і селян, про їх боротьбу проти поневолювачів. У критичних працях українських митців міститься значна кількість цінних суджень, оцінок, аргументованих висновків з певних питань історії України та українського народу, які представив Боплан. Значний матеріал, зібраний Бопланом став доповненням під час написання майбутніх текстів з історії України. Для сучасної української мо-

лоді праці французького автора є яскравим свідченням того, що історією України за кордоном цікавилися ще в ті далекі часи. Маємо надію, що у подальшому вдасться, залучивши нові архівні джерела, здійснити аналіз та дослідити ці та інші проблеми, пов'язані з українським історичним розвитком і минулими процесами середини та другої половини XVII століття.

Список літератури:

1. Антонович В. Польсько-російські співвідносини XVII ст. в сучасній польській призмі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/anton/ant05.htm>
2. Боплан Гийом Левассер де Описание Украины / Гийом Левассер де Боплан / Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Юценко. М.: «Древлехранилище», 2004. – С. 132-373.
3. Брицький П. П. Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX століттях / П. П. Брицький, П. О. Бочан. – Чернівці: Технодрук, 2011. – 308 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 8. – Ч. 1 / Михайло Грушевський. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1956. – 866 с.
5. Дашкевич Я. Боплан в русской и украинской историографии (до 1991 г.) / Ярослав Дашкевич / В кн.: де Боплан Гийом Левассер. Описание Украины / Гийом Левассер де Боплан / Пер. с фр. З. П. Борисюк; ред. перевода А. Л. Хорошкевич, Е. Н. Юценко. – М.: «Древлехранилище», 2004. – С. 12-46.
6. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939-1956 / О. П. Довженко. – Харків: Фоліо, 2013. – 879 с.
7. Драгоманов М. Пропащий час: Українці під Московським царством, 1654-1876 / М. Драгоманов // Український історичний журнал. – 1991. – № 9. – С. 131-143.
8. Загребельний П. Я, Богдан (Сповідь у слав): [роман] / Павло Загребельний. – К.: Рад. письменник, 1983. – 511 с.
9. Костомаров Н. И. Богдан Хмельницкий и возвращение Южной Руси к России / Н. И. Костомаров. – СПб. – 1957, Т. 110. – С. 202-203.
10. Рильський М. Т. Зібрання творів у двадцяти томах. Т. 18: Публіцистика 1953-1964 / Упоряд. І. П. Березовський; Ред. С. Д. Зубков. – К.: Наук, думка, 1988. – 760 с.
11. Січинський В. Чужинці про Україну / Володимир Січинський. – К.: Ярославів Вал, 2011. – 256 с.
12. Сюдюков І. Гийом де Боплан і «країна козаків» / Ігор Сюдюков. – Газета «День». – 2006. – № 210.

Ляшов Н.Н.

Донбасский государственный педагогический университет

ПОЗИЦИИ Г. БОПЛАНА В ТВОРЧЕСТВЕ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье рассмотрены позиции украинских ученых, писателей, историков на произведение французского автора Г. Боплана «Описание Украины», выявлены их своеобразие и индивидуальность. Значительное внимание уделено влиянию содержания работы на последующие теоретические и художественные произведения украинских писателей.

Ключевые слова: Боплан, исследование, украинская история, «Описание «Украины».

Lyashov N.M.

Donbass State Pedagogical University

POSITIONS OF G. BOPLAN IN THE CREATION OF THE UKRAINIAN WRITERS

Summary

The article considers the positions of Ukrainian scientists, writers, historians about the work of French author Boplan G. «Description of Ukraine» revealed their uniqueness and individuality. Special attention is paid to the influence of the content of works for further theoretical and literary works of Ukrainian writers.

Keywords: Boplan, research, Ukrainian history, «Description of Ukraine».